

PSRS VDK UN IeM REPRESĪVO IESTĀŽU DOKUMENTI LATVIJAS, LIETUVAS UN IGAUNIJAS ARHĪVOS*

Ainārs Bambals

Dr. hist., Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva eksperts.

Pētnieciskās intereses: Latvijas 20. gadsimta vēsture; padomju represīvā režīma iestāžu dokumenti kā vēstures avots, padomju totalitārā režīma represijas pret Latvijas iedzīvotājiem.

E-pasts: ainars.bambals@arhivi.gov.lv

Rakstu par Valsts drošības komitejas (VDK) arhīva dokumentu mantojumu pamudināja uzrakstīt vairāki apstākļi. Pirmkārt, sabiedrības aizvien nerimstošā interese par bijušās Latvijas PSR Valsts drošības komitejas dokumentiem, ko uztur masu mediji. Otrkārt, nepieciešamība pēc iespējas objektīvi izvērtēt padomju represīvā režīma iestāžu atstāto dokumentāro mantojumu kopumā no avotu pētniecības viedokļa. Treškārt, nepieciešamība salīdzināt Latvijā palikušo VDK arhīva dokumentu kopumu ar Lietuvas un Igaunijas VDK arhīva dokumentiem, lai pārlicinātos, cik bagātīgs ir vai nav Latvijā esošais VDK arhīva dokumentārais mantojums. Rakstā aplūkots PSRS VDK un Iekšlietu ministrijas dokumentu klāsts, kāds tas palicis Latvijā, Lietuvā, Igaunijā pēc to valstiskās neatkarības atjaunošanas 1990.–1991. gadā un atrodas glabāšanā šo valstu arhīvos. Analizēta šo dokumentu pieņemšana valsts arhīvos un norādītas dokumentu sastāva īpatnības katrā no Baltijas valstīm. Šajā rakstā netiks aplūkotas avotu pētniecības un historiogrāfijas problēmas, jo, pēc autora domām, tas būtu atsevišķa pētījuma vērts. Vēl jo vairāk tādēļ, ka pēdējo 20 gadu laikā virknē Centrālās un Austrumeiropas valstu, kurās pastāvējuši komunistiskie totalitārie režīmi, ir tapuši kvalitatīvi jauni pētījumi par spēcīgu arhīviem, dokumentiem un tematiku kopumā.

Atslēgas vārdi: represīvās iestādes, dokumenti kā vēstures avots, VDK, IeM, Latvija, Latvijas vēsture.

---

* Autors izsaka pateicību diviem anonīmajiem recenzentiem, kuru piezīmes un ieteikumi palīdzēja būtiski pilnveidot rakstu.

REPRESĪVO REŽĪMU ARHĪVU NOZĪME

20. gadsimta 80./90. gadu mija Centrālās un Austrumeiropas valstīs, kas pēc Otrā pasaules kara bija PSRS satelītvalstis, iezīmējās ar strauju šo valstu represīvo režīmu sabrukumu. Baltijas valstīs, to skaitā Latvijā, padomju okupācijas režīma sabrukums notika ļoti strauji, tās atguva savu valstisko neatkarību un iespēju veidot jaunu, demokrātijai atvērtu sabiedrību.

No vienas puses, visās valstīs, kas pārdzīvojušas politisko represiju periodus, ir vērojama noturīga interese par bijušo represīvo režīmu arhīviem. Otrkārt, postsociālisma valstīs (Latvijā, Lietuvā, Igaunijā, Polijā, Slovēnijā, Slovākijā, Horvātijā, Čehijā, Ungārijā, Rumānijā, Bulgārijā, Vācijā (Vācijas Demokrātiskās Republikas "Stasi" arhīvi) u.c.) bijušo represīvo režīmu arhīvu dokumenti un tajos esošā informācija ir ļoti svarīga arī individuālo tiesību jomā (pilsoņu sociāli tiesiskā rehabilitācija, kompensāciju, pensiju piešķiršana, īpašuma atgūšana un citi aspekti). Treškārt, būtiska ir pašas sabiedrības attieksme pret bijušo represīvo režīmu arhīviem, pret savu vēsturi, kuras drūmie pagātnes liecinieki ir arhīvu dokumenti. Šo arhīvu dokumentārā mantojuma izvērtēšanai pēdējo 20 gadu laikā veltītas vairākas starptautiskas konferences Baltijas un Austrumeiropas valstīs, arī Krievijā.

No otras puses, Latvijas PSR Ministru Padomes (MP) VDK arhīva dokumentu izmantošana vēstures pētniekiem joprojām ir svarīga Latvijas vēstures aktuālo problēmu (padomju varas represijas pret Latvijas iedzīvotājiem un padomju represīvā režīma darbība; kolaborācijas jautājums; nacionālā pretošanās kustība abiem totalitārajiem – padomju un nacistu režīmiem, holokausts u.c.) izpētē. Latvijas Vēsturnieku komisija savus pētījumus, kas tagad apkopoti 28 sējumos, lielā mērā ir balstījusi uz bijušās Latvijas PSR VDK arhīva dokumentu izpēti. Piemēram, bez holokaustā apsūdzēto personu izmeklēšanas lietām jeb VDK krimināllietām, kas tika veidotas pagājušajā gadsimtā laika posmā no 40. līdz 70. gadiem, kad dzīvi vēl bija kara laika notikumu aculiecinieki,

kas tika pratināti, faktiski nebūtu iespējama šī vēstures fenomena objektīva pētniecība, jo šie pratināšanas protokoli daudzos gadījumos sniedz atbildes par notikušā būtību. Cits jautājums ir par informācijas veritāti, vienas vai otras liecības patiesumu.

LATVIJAS PSR REPRESĪVO IESTĀŽU DOKUMENTU VISPĀRĒJS RAKSTUROJUMS

Latvijā padomju okupācijas režīma sabrukums notika visai strauji, kā rezultātā tā atguva savu valstisko neatkarību un iespēju veidot jaunu, demokrātijai atvērtu sabiedrību. Mainoties politiskajai varai Latvijā, aktualizējās bijušā padomju represīvā režīma arhīvu jautājums. Nenoliedzami, represīvie režīmi ir izplatījušies kopš modernās valsts sākumiem, pat vēl agrāk. Tas bija vērojams gan despotijās, gan tirānijās. Pasaules arhīvos ir dokumenti, kas to apliecina. Izņēmums nav arī bijušās PSRS represīvā režīma arhīvi.

Kā savā pārskata ziņojumā UNESCO (*The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization* – Apvienoto Nāciju Izglītības, zinātnes un kultūras organizācija) “Bijušo represīvo režīmu drošības dienestu arhīvi” norādījis Starptautiskās Arhīvu padomes eksperts Antonio Gonsales Kintana, “arhīvi, kas bija būtiski represīvo darbību veikšanai, jaunajās politiskajās iekārtās (kas garantē brīvību un pienākumus, ko nosaka Vispārējā cilvēktiesību deklarācija) pārvēršas par nozīmīgu līdzekli jaunu sociālo attiecību dibināšanā”¹

Latvijas situācijā, kad notika pāreja no padomju totalitārās varas sistēmas uz demokrātisku sabiedrību, bijušo padomju represīvā režīma arhīvu (piemēram, Latvijas Komunistiskās partijas, Valsts drošības komitejas, Iekšlietu ministrijas arhīvi) izvērtēšana un apgūšana kļūst par nozīmīgu soli jauna tipa demokrātiskas sabiedrības veidošanā.²

Pēc arhīvu atvēršanas cilvēkiem radās iespēja pašiem iepazīt represīvā režīma darbības mehānismu un informācijas vākšanas un uzkrāšanas metodes. Represīvo iestāžu uzkrātā informācija

par iedzīvotājiem ir iespaidīga, tomēr, kā norāda Daina Kļaviņa, “šīs informācijas ticamība un autentiskums vēl ir pārbaudāma lieta”.³ Valstīs, kas pārdzīvojušas politisko represiju periodus, ir milzīga interese par represiju arhīviem.⁴ Bez tam Eiropas jaunajās demokrātiskajās valstīs šo arhīvu dokumenti un tajos esošā informācija ir ļoti svarīga arī individuālo tiesību jomā (reabilitācija, kompensācijas, pensijas, īpašuma atgūšana utt.). Visbeidzot, būtiski svarīga ir mūsu pašu attieksme pret bijušo represīvo režīmu arhīviem, pret mūsu vēsturi. Jautājuma izpratnei, šķiet, ir svarīgi salīdzināt represīvo režīmu arhīvu dokumentu kompleksus, kas glabājas Baltijas valstīs, jo zināms, ka svarīgi dokumentu kompleksi no šīm valstīm tika aizvesti uz speciālajiem arhīviem Krievijā īsi pirms PSRS sabrukuma.

No šī viedokļa raksta tēma – “PSRS VDK un IeM represīvo iestāžu dokumentu mantojums Latvijā, Lietuvā un Igaunijā”⁵ nav izvēlēta nejauši. PSRS (Latvijas PSR) VDK arhīva dokumentu izmantošana joprojām ir svarīga Latvijas vēstures aktuālo problēmu – padomju varas represiju (1940–1941), holokausta, nacionālās pretošanās kustības, staļiniskā režīma Latvijā (1944–1956) u.c. tēmu izpētē.⁶

Pirmkārt, izpētes priekšmets pamatā ir Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva rīcībā esošie bijušās Latvijas PSR represīvo iestāžu arhīvu dokumenti, kas pētniekiem ir brīvi pieejami.⁷ Tomēr plašākai tēmas “PSRS VDK un IeM represīvo iestāžu dokumentu mantojuma vispārējs raksturojums” izpratnei aplūkots Valsts drošības komitejas dokumentu sastāvs, tā pilnīgums Latvijā un sniegta salīdzinošā analīze par situāciju Igaunijā un Lietuvā.

Otrkārt, pēc autora domām, apzīmējums “VDK arhīvu mantojums” (tas, kas ir mantots no Latvijas PSR VDK un ir palicis Latvijā)⁸ ir precīzāks no tā aspekta, ka pēc PSRS sabrukuma un PSRS VDK republikānisko struktūru likvidēšanas Baltijas valstīs civilie arhīvi valsts glabāšanā pārņēma tikai daļu bijušo VDK arhīvu (10. daļa) dokumentu.⁹ Liela, apjoma ziņā pašlaik pat grūti konstatējama daļa dokumentu tika izvesta uz VDK speciālajiem arhīviem Krievijā. Rakstā nav analizēti Baltijas kara apgabala

(BKA) un robežapsardzības apgabala dokumenti, kas bija vissavienības pakļautības eksteritoriālās iestādes un kuru dokumenti arī 80./90. gadu mijā izvesti uz Krievijas īpašajiem arhīviem. Izņēmums ir 20. gs. 50.–60. gadu BKA Kara prokuratūras uzraudzības lietas krimināllietās, kas atrodas glabāšanā Latvijas Valsts arhīvā.

Treškārt, apzīmējot un analizējot Valsts drošības komitejas arhīva dokumentus, lietots vispārināts apzīmējums – VDK (arhīva) dokumenti, lai gan atsevišķu dokumentu sastāva apzīmējumā, fondu nosaukumā, arhīva lietu un dokumentu virsrakstos figurē arī VDK priekšteču – Iekšlietu tautas komisariāta (IeTK), Valsts drošības tautas komisariāta (VDTK), Valsts drošības ministrijas (VDM) apzīmējumi un nosaukumi. VDK arhīva dokumentu radītāji ir arī tās priekšteči – IeTK, VDTK, VDM. Ir jāakcentē doma, ka dokumenti par vēstures avotiem kļūst tad, kad tos sāk pētīt no avotu pētniecības viedokļa, izmantojot no tā izrietošās pētniecības metodes, vispirms – dažādu datu tiešās salīdzināšanas un analīzes metodes.

LATVIJAS PSR VDK UN TĀS PRIEKŠTEČU ARHĪVA DOKUMENTU VEIDOŠANĀS PRIEKŠVĒSTURE

Represīvo iestāžu dokumentu sastāva tapšanas labākai izpratnei kalpos neliels ieskats Latvijas PSR IeTK un VDTK, VDM, VDK arhīva izveidē. Pēc Latvijas okupācijas 1940. gada jūnijā – augustā PSRS Iekšlietu tautas komisariāts uzsāka īstenot to masu terora praksi, kādu bija izkojis un īstenojis PSRS 20. gs. 20.–30. gados pret “šķiras ienaidniekiem”. Līdz ar okupācijas pirmajām dienām Latvijā ieradās PSRS IeTK Operatīvā grupa, kuras uzdevums bija: 1) nepieļaut vietējo iestāžu naidīgu darbību pret Sarkano armiju; 2) paralizēt ārzemju izlūkdienestu darbību Latvijā; 3) sagraut pret PSRS vērsto darbību centrus (piemēram, krievu emigrantu darbība).

PSRS IeTK Operatīvās grupas darbinieki ātri iekļāvās Augusta Kirhenšteina valdības locekļa Vikentija Latkovska

vadītajā Politiskajā pārvaldē, kurā tika nomainīta vecā vadība un darbinieki.¹⁰ No 1940. gada 17. jūnija līdz 5. augustam Politiskā pārvalde arestēja 184 cilvēkus (pamatā bijušos Politiskās pārvaldes darbiniekus, aģentus, Latvijas armijas štāba informācijas daļas darbiniekus, policistus, tiesu–izmeklēšanas darbiniekus, cietumu uzraugus un valsts amatpersonas ar mērķi izziņāt aģentūru, arī bijušos aģentus – provokatorus, kuri savulaik darbojās komunistiskās pagrīdes rindās).¹¹ Bijušais Latvijas Politiskās pārvaldes, arī Drošības policijas departamenta vadītājs Jānis Fridrihsons-Skrauja (1892–1941) PSRS IeTK Operatīvās grupas darbiniekiem, vēlāk apcietinājumā Maskavā PSRS IeTK Valsts drošības galvenās pārvaldes darbiniekiem sniedza liecības par Latvijas Politiskās pārvaldes struktūru, darbību, metodēm un aģentūru.¹²

Ar PSRS iekšlietu tautas komisāra 1940. gada 30. augusta pavēli Nr. 001072 “Par Latvijas PSR IeTK organizēšanu” nodibināja Latvijas PSR Iekšlietu tautas komisariātu, par iekšlietu tautas komisāru iecēla Alfonu Noviku (1908–1996). Formāli Iekšlietu tautas komisariāts Latvijā skaitījās izveidots jau 1940. gada 25. augustā.¹³ Vienlaikus ar Latvijas PSR IeTK izveidoja arī Valsts drošības pārvaldi (VDP), par tās vadītāju ieceļot Simonu (Semjonu) Šustinu (1908–1978).¹⁴ Šīs personas turpmāk bija atbildīgie par IeTK, vēlāk VDTK speckartotēkas izveidi.

1940. gada septembrī atbilstoši PSRS IeTK modelim izveidoja arī Latvijas PSR IeTK iestāžu sistēmu.¹⁵ 1940. gada 25. augustā izveidoja Latvijas PSR Tieslietu ministriju un Latvijas PSR Augstāko tiesu.¹⁶ 1940. gada 15. novembrī izveidoja Latvijas PSR prokuratūru.¹⁷

PSRS IeTK (Latvijas PSR IeTK un VDP) no agrākās Latvijas Politiskās pārvaldes pārņēma gandrīz visu dokumentāciju un kartotēku (par personām, kas bija tās redzeslokā, – komunistiem, pārkonkrustiešiem, krievu monarhistiem u.c.).

Vēlāk kartotēkā nonāca arī aizsargu organizācijas anketas, Latvijas armijas un valsts pārvaldes iestāžu ierēdņu dienesta gaitas saraksti, biogrāfijas u.c. dokumenti. Tā kļuva par pamatu Latvijas PSR IeTK arhīva kartotēkas izveidei un nodibināšanai.¹⁸ Ne-

atkarīgās Latvijas tiesībsargājošo institūciju, Politiskās pārvaldes, armijas, robežapsardzības u.c. institūciju dokumenti Latvijas PSR IeTK arhīvā nonāca no Latvijas PSR Valsts drošības pārvaldes. To apliecina 1940. gada septembra beigās – oktobra sākumā apcietināto 110 Latvijas robežsargu krimināllietu dokumenti.

PSRS IeTK jau 20. gs. 30. gados bija uzkrājis valsts terora pieredzi pret “šķiras ienaidniekiem”, savā darbībā plaši izmantojot arhīvu materiālus. Dažādu “tautas un šķiras ienaidnieku” kartotēku PSRS IeTK Galvenā arhīvu pārvalde sāka veidot jau 1939. gadā. PSRS IeTK Galvenās arhīvu pārvaldes priekšnieka vietnieka A. Svetlova apstiprinātajā “Instrukcijā savienības, republiku, novadu un apgabalu valsts arhīvu slepeno fondu nodalām to personu uzskaitē, par kurām ir kompromitējoši materiāli” bija teikts, kā jāveido šo personu kartotēkas un uzziņu saraksti. Kartotēkā un sarakstā bija jāieraksta personas uzvārds, vārds, tēvavārds, dzimšanas gads un vieta, darbavieta vai nodarbošanās, kompromata ziņas un nozieguma “politiskā nokrāsa” (*okraska* – krievu val.).

Šajā uzskaitē bija jāiekļauj pavisam 27 dažādu “politisko nokrāsu” personu kategorijas. Kartītes 1. eksemplārs bija jānodod republikas IeTK Arhīvu daļai, 2. eksemplārs – IeTK Valsts drošības pārvaldei operatīvo pasākumu īstenošanai, 3. eksemplārs – PSRS IeTK Galvenajai arhīvu pārvaldei kartotēkas papildināšanai. 1940. gada 23. novembrī PSRS IeTK apstiprināja speciālu instrukciju “kontrrevolucionāru elementu” klasificēšanai pēc arhīvu dokumentiem Ukrainas PSR, Baltkrievijas PSR rietumu apgabalos, Moldāvijas PSR, Latvijas PSR, Lietuvas PSR, Igaunijas PSR un Karēļu-somu PSR. 1941. gada 27. martā PSRS IeTK Galvenā arhīvu pārvalde izdeva minēto republiku IeTK arhīvu daļu priekšniekiem cirkulāru Nr. 2–1325 par to, kā veidojams izmeklēšanas slepeno uzziņu saraksts par personām, kur ziņas atrodas minēto republiku arhīvos.¹⁹ Līdz šim arhīvu pētniekiem, arī šī raksta autoram Latvijas arhīvos nav izdevies noskaidrot, kur palikusi Latvijas PSR IeTK (VDP, VDTK) arhīvā veidotā kartotēka un saraksti.

Ne mazu vietu Latvijas PSR IeTK darbībā ieņēma aģentu un informatoru ziņojumi, padomju aktīvistu dažādi denunciacijas raksti, kas atrodami notiesāto personu 1940.–1941. gada krimināllietās. Dīvainā kārtā tie tur ir palikuši, nav izņemti pat vēlāk VDK darbības laikā. Lietas būtība ir tā, ka saskaņā ar tolaik pastāvošajiem normatīviem šāda veida dokumenti pēc tiesas sprieduma stāšanās spēkā bija jāizņem no izmeklēšanas lietām, kas netika izdarīts. Mūsdienu avotu pētniekiem tādi dokumenti ir “istas pērles”. PSRS iekšlietu un valsts drošības orgāni līdz ar okupāciju Latvijā bija ieviesuši totalitārā režīma totālu izspiegošanas sistēmu, kāda pastāvēja PSRS 20. gs. 20.–30. gados “lielā terora laikā”. Par to britu vēsturnieks Orlando Faidžiss (*Orlando Figes*) savā darbā “Čukstētāji” raksta: “Sabiedrībā, kur valdija uzskats, ka cilvēkus arestē par mēles palaišanu, ģimenes izdzīvoja, paturot savus uzskatus pie sevis. Iemācījās dzīvot dubultu dzīvi, slēpjot no bīstamiem kaimiņiem un reizēm savu bērnu acīm un ausīm informāciju un viedokļus, reliģiskos uzskatus, ģimenes vērtības un tradīcijas un privātās eksistences aspektus, kas bija pretrunā ar padomju uzvedības normām.”²⁰

Latvijas PSR IeTK Valsts drošības pārvalde turpmākajos mēnešos 1940.–1941. gadā īstenoja padomju totalitārā režīma tiesiski procesuālo kārtību Latvijā. 1941. gada 31. martā no IeTK atdalīja Valsts drošības tautas komisariātu.²¹

Latvijas PSR IeTK (VDTK) no paša darbības sākuma bija sava lietvedība, kas mūsdienu arhīvos ir visai vāji dokumentēta. Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas Informācijas centra arhīva nodaļā ir saglabājušās tikai 1940.–1941. gada IeTK pavēļu kopijas par personālsastāvu (bez parakstiem), nav PSRS IeTK direktīvo rīkojumu un instrukciju, kas atbilstoši lietu nomenklatūrai un glabāšanas termiņiem ir iznīcinātas vai aizvestas uz Krievijas Federācijas Iekšlietu ministrijas centrālajiem arhīviem.²²

1940.–1941. gadā Latvijas PSR IeTK (VDTK) apcietināto un aizdomās turēto personu izmeklēšanas lietas uzskaitīja 1. specdaļa (speciālā daļa). Tā faktiski veica tiesvedībā pabeigto un IeTK (VDTK) tai nodoto lietu uzskaiti – arhīva uzskaites darbu. Lie-

tas, kas bija izmeklēšanas stadijā, atradās Latvijas PSR prokuratūrā, Latvijas PSR IeTK Kara tribunālā, Augstākajā tiesā, Latvijas PSR Transporta un Dzelzceļa, Jūras, Rīgas jūras pasažieru ostas prokuratūrā, IeTK (VDTK) pilsētu un apriņķu daļās un nodaļās, kā arī Baltijas sevišķā kara apgabala (BSKA) 3. daļā. Bez tam 1940./1941. gadā LPSR IeTK 1. specdaļa nodarbojās arī ar citu IeTK (VDTK) struktūrvienībās esošo uzskaites materiālu (aģentūras, meklēšanas, novērošanas lietas u.c.) uzskaiti. Būtībā 1. specdaļas dokumenti kļuva par pamatu nākamā Latvijas PSR IeTK (VDTK) arhīva izveidei, jo pēc tiesvedības pabeigšanas šajās lietās tās nodeva Arhīva daļai.

Līdz ar Latvijas iekļaušanu PSRS sastāvā uz tās pilsoņiem attiecināja arī Krievijas Padomju Sociālistiskās Federatīvās Republikas (KPFSR) 1926. gada Kriminālkodeksu un tā darbību pilnā apjomā.²³ Tādā veidā IeTK (VDTK) orgāni pret aizdomās par pretpadomju noziegumos turētajām personām ierosināja šādas lietas:

Lieta–formulārs (*delo–formuliar*) – šajā lietā IeTK operatīvie darbinieki vāca dokumentus, kas vai nu apliecināja, vai noliedza ziņas par aizdomās turamās personas pretpadomju darbību. Aģentūras izstrādes lieta (*delo agenturnoi razrabotki*) tika ieviesta gadījumos, ja bija apstiprinājušās ziņas par personas pretpadomju darbību, ar detalizētu plānu ziņu ievākšanai un faktu apstiprināšanai, kā arī iespējamo darbību nākamo liecinieku loka noteikšanai. Novērošanas materiāli (*materialy nabliudeniia*) – lieta ieviesta par noteiktām cilvēku kategorijām (piemēram, reliģisko organizāciju autoritātes, nacionālās pretošanās kustības dalībnieki, par spiegošanu tiesātas personas, proti, personas, kas bija tiesātas, atbrīvotas no soda izciešanas vietām, vai aizdomās turētas personas, ar kurām bija veiktas IeTK operatīvo darbinieku “audzinoša rakstura pārrunas”). Mērķis bija pārbaudīt un sekot, vai persona neturpina vai neatkārtot pretpadomju darbību. Uzskaites materiāli (*materialy ucheta*) – lietā koncentrēti un vākti līdzīga rakstura materiāli kā lietā–formulārā.²⁴ Minētie lietu materiāli un tajos apkopotā informācija vēlāk kļuva par pamatu izmeklēšanas lietas

(*sledstvennoe delo*) jeb krimināllietas ierosināšanai pret konkrētu aizdomās turamo personu. 1940.–1941. gadā šīs izmeklēšanas lietas izveidoja atbildīgie IeTK un VDTK struktūru – pilsētu, apriņķu, jūras un sauszemes transporta daļu operatīvie darbinieki. Ar laiku tās visas nonāca arhīvā.

Izmeklēšanas lietas Latvijas PSR IeTK (VDTK) noformēja par pretpadomju darbību un noziegumiem apsūdzētajiem Latvijas pilsoņiem – pārsvarā ģimenes galvām – vīriem, tēviem, brāļiem, proti, tām personām, kurām IeTK (VDTK) uzrādīja apsūdzību.

1941. gada jūnijā Latvijas PSR IeTK (VDTK) 1. specdaļu (ar tiesvedībā pabeigtām izmeklēšanas lietām) evakuēja uz Maskavu, uz PSRS IeTK Centrālo arhīvu jeb, kā toreiz to sauca, – 1. specdaļu (*1 spetsotdel NKVD SSSR*).

Savukārt 1941. gada 14. jūnijā Latvijas iedzīvotāju masveida deportācijas operācijā arestēto cilvēku iesāktās izmeklēšanas jeb krimināllietas, sākoties Vācijas un PSRS karam, nosūtīja uz to PSRS novadu vai apgabalu IeTK (VDTK) pārvaldēm, kuru cietumos un nometnēs ieslodzījumā atradās no Latvijas arestētās un izsūtītās personas, vairumā gadījumu – ģimenes galvas, jo šīs lietas tika veidotas tieši par ģimenes galvu, bet ģimenes locekļus izsūtīja, pamatojoties uz ģimenes galvai inkriminēto noziegumu.

1941. gada 22. jūnijā sākoties Vācijas–PSRS karam, Latvijas PSR VDTK un IeTK arhīvs ar tajā uzkrāto “speckartotēku”, kurā bija kartītes par personu “politisko nokrāsu”, kopā ar citiem operatīva rakstura dokumentiem (Latvijas valsts darbinieku personas lietas, virsnieku dienesta gaitas saraksti, aizsargu anketas, citi “lietiskie pierādījumi”, kurus izmantoja apcietināto un izsūtīto Latvijas iedzīvotāju politiskās pagātnes pārbaudei un apsūdzības uzrādīšanai, kā arī aģentūras un informatoru ziņojumi) par padomju varas ienaidniekiem tika nosūtīts uz Kirovas apgabalu.²⁵

Dokumenti saturēja kompromitējošas ziņas par Latvijas valsts un sabiedriskajiem darbiniekiem, Politiskās pārvaldes darbiniekiem, policistiem, cietumu uzraugiem, armijas štāba informācijas

daļas darbiniekiem, armijas virsniekiem un instruktoriem, robežsargiem, politisko partiju pārstāvjiem, aizsargiem, reliģisko konfesiju pārstāvjiem, Latvijā līdz tam dzīvojošiem krievu monarhistiem u.c. pretpadomju elementiem.

Šo informāciju aktīvi izmantoja Latvijas PSR VDTK un IeTK darbinieki, darbojoties evakuācijā “izbraukuma izmeklēšanas grupās” dažādās PSRS ieslodzījuma un izsūtījuma vietās, apsūdzības slēdzienu uzrādīšanai apcietinātajām personām laikā no 1941. gada vasaras līdz 1944. gada vasarai, kā arī vēlāk, kad Latvijā sākās otrā padomju okupācija.

Notiesāto personu krimināllietās atrodami oriģināldokumenti: aizsargu anketas, virsnieku un ierēdņu dienesta gaitas saraksti, LR pases, diplomi, apliecības, citi dokumenti, kas kalpoja kā “lietiskie pierādījumi” šo personu “noziedzīgajai pretpadomju” darbībai. Tas liek domāt, ka daļa Latvijas PSR IeTK un Valsts drošības pārvaldes savākto Latvijas laika darbinieku oriģināldokumentu ir ievietota krimināllietās apsūdzības uzturēšanai.

1946. gada 24. martā Valsts drošības tautas komisariātu pārveidoja par Valsts drošības ministriju, bet Arhīva uzskaites daļu pārdēvēja par VDM “A daļu”. 1954. gada 10. aprīlī līdz ar Latvijas PSR Valsts drošības komitejas izveidi arhīva daļu jeb “A daļu” pārveidoja par VDK 10. daļu. Ar šādu nosaukumu tā pastāvēja līdz pat VDK darbības izbeigšanai Latvijā 1991. gada augusta beigās.

No tiem dokumentiem, kas nodoti Latvijas Valsts arhīvā, ir redzams, ka šis fonds kā vienots dokumentu kopums izveidots ap 1956. gadu, pēc J. Staļina nāves un L. Berijas notiesāšanas, kad liela daļa bijušās PSRS VDK dokumentu nonāca savienoto republiku, apgabalu un novadu VDK arhīvos. Lai gan lietu datējums ir arī par senākiem dokumentiem – 1918.–1939. gadu; 1940.–1941. gadu; 1944.–1990. gadu. Arhīvos nonāca liela daļa operatīvo dokumentu, kas līdz tam bija glabājušies citās VDK struktūrvienībās.²⁶

Kopumā jāsecina, ka Latvijas Valsts arhīvā esošie VDK dokumenti lielākoties ir radīti pirmās padomju okupācijas laikā

1940.–1941. gadā, kad Latvijas PSR izveidoja represīvās iestādes IeTK un VDTK. Nākamajos padomju okupācijas varas gados ta-
pušie dokumenti tika glabāti 1940. gada rudenī izveidotajā Ar-
hīvu daļā. Pēc kara tajā nonāca arī PSRS laikā no 1918. gada līdz
1940. gadam radītie dokumenti par Latvijas valsts piederīgajiem,
arī 1937.–1938. gadā represētajiem latviešiem. Latvijas Valsts ar-
hīvā esošie VDK dokumenti, ar dažiem izņēmumiem, pēc būtī-
bas ir padomju represiju lietas.

LATVIJAS PSR VDK ARHĪVA DOKUMENTU SASTĀVA PILNĪGUMS

1991. gada augusta beigās Latvijas Republikas Augstākā Pa-
dome pieņēma vairākus likumdošanas aktus, kas atzina Latvijas
Komunistiskās partijas (LKP) darbību par antikonstitucionālu,
un lēmumu par PSRS drošības iestāžu darbības izbeigšanu Lat-
vijas Republikā.²⁷ Tā laika Augstākā Padome pieņēma lēmumu
abu minēto iestāžu arhīvus nodot valsts arhīviem. Latvijas Valsts
arhīvs bijušās LKP dokumentus, vēlāk arī Partijas arhīva doku-
mentus saņēma gandrīz pilnīgā veidā, taču sliktāka situācija do-
kumentu pārņemšanā bija ar Latvijas PSR MP Valsts drošības
komitejas dokumentiem, jo VDK vēsturiskā arhīva lielākā daļa
nonāca Latvijas Valsts arhīvā, bet pārējie, to skaitā lietvedības un
operatīvās darbības dokumenti – citās institūcijās.

Kā vēlāk – 1998. gadā atzina LVA direktore D. Kļaviņa,
“1991. gadā pieņemtais lēmums bija kļūdains, jo tā laika atbil-
dīgās personas neveica precīzu uzskaitījumu, ko, cik un kāda
iestāde pārņēma”.²⁸

Pie tam “Likumu par arhīviem” pieņēma 1991. gada 26. martā,
bet bijušās LKP un VDK dokumenti Valsts arhīvā nonāca
1991. gada rudenī. Līdz ar to likumā nebija ietvertas normas, kas
noteiktu šo arhīvu izmantošanu un aizsargātu trešo personu in-
tereses un tiesības.²⁹ 1991. gada rudenī Valsts drošības komiteja
Latvijā tika izformēta. Bijušās VDK dokumentu un citu materiālu
pārņemšanu Latvijas īpašumā uzdeva LR Ministru Padomei, kura

šim nolūkam izveidoja īpašu komisiju, un tā pēc saviem iesak-
tiem, nevis saskaņā ar “Likumu par arhīviem” dokumentus šķiroja
atstājamos un iznīcināmos. Kā liecina Satversmes aizsardzības bi-
roja Totalitārisma seku dokumentēšanas centra (SAB TSDC) va-
dītājs Indulis Zālīte, “atsevišķi tika pārņemti operatīva rakstura
materiāli – operatīvo uzskaišu un aģentūras materiāli, kas tika
nodoti Totalitārisma seku dokumentēšanas centra rīcībā”.³⁰ Bez
tam lielu daļu operatīvās dokumentācijas un arhīvu materiālu iz-
veda uz Krievijas Federāciju, jau sākot ar 80. gadu beigām, bet
palikušos VDK dokumentus līdz 90. gadu vidum sadalīja starp
vairākām valsts institūcijām: Latvijas Valsts arhīvu, Policijas aka-
dēmiju, Iekšlietu ministrijas Drošības policiju un Totalitārisma
seku dokumentēšanas centru.³¹

Tādējādi jāsecina, ka 1991. gadā Latvijā, likvidējot VDK un
pārņemot šīs institūcijas dokumentus, netika ievērots provenan-
ces princips, kas ir viens no svarīgākajiem, ja ne pats svarīgākais
arhīvniecības princips.³² Tā būtība ir tāda, ka, pārņemot vai pie-
ņemot iestāžu dokumentus, nedrīkst izjaukt dažādas izcelsmes
dokumentus jeb dokumentu oriģinālās kārtības principu, īpaši
tad, ja dokumenti tiek sadalīti starp vairākām institūcijām. Šādā
gadījumā ir grūti izsekojami dokumentu radīšanas, saglabāšanas
un/vai iznīcināšanas ceļi. Līdz ar to attiecībā uz bijušās Latvijas
PSR VDK arhīva un citu dokumentu pārņemšanu ir jāatzīst, ka
Latvijā atstātais VDK dokumentu sastāvs ir visai nepilnīgs, jo nav
pārredzams pilnīgs to radīšanas process.

Runājot par Latvijas PSR VDK arhīva (10. daļa) dokumentu
sastāvu, pēc visai ticamām, bet nepārbaudītām ziņām pēc stāvokļa
1988. gada 31. decembrī, kas ir pēdējais zināmais inventarizācijas
datums, VDK (10. daļā) glabājās šādi dokumentu kompleksi:³³

1. Krimināllietu fonds (pamatfonds un pārtraukto lietu
fonds) un tam atbilstošas kartotēkas, kā arī šo lietu reģis-
trācijas žurnāli;
2. Filtrācijas lietu fonds un kartotēka, šo lietu reģistrācijas
žurnāli;

3. Latvijas PSR VDK lietvedības materiāli;
4. Latvijas PSR VDK pensijā aizgājušo darbinieku personas lietas;
5. Operatīvās uzskaites lietas;
6. Profilakses materiāli un attiecīgā kartotēka;
7. Iznīcinātāju bataljonu kaujinieku personas lietas un šo lietu reģistrācijas žurnāli, kartotēka un pavēles par šo bataljonu personālsastāvu;
8. Speciālo pārbaužu materiāli par personām, kas izbrauc uz ārzemēm;
9. Speciālo pārbaužu lietas ar materiāliem;
10. Speciālo pārbaužu materiāli par jauniesaucamajiem padomju armijas režīma daļās;
11. Aģentu personas lietas;
12. Aģentūras uzskaites kartotēka;
13. Latvijas PSR VDK operatīvās uzskaites kartotēka;
14. Bandītisko formējumu dalībnieku, bandītu atbalstītāju personas lietas un uzskaites kartotēka;
15. No bandītisko formējumu uzbrukumiem cietušo personu uzskaites kartotēka.³⁴

Aptuveni līdzīga rakstura dokumentu grupas bija arī Lietuvas PSR VDK un Igaunijas PSR VDK arhīvos,³⁵ lai gan šeit vērojamas atsevišķas nianšes. Lietuvā dokumenti glabājas Lietuvas Valsts Sevišķajā arhīvā, bet Igaunijā – Igaunijas Valsts arhīvā.

Latvijas PSR VDK arhīva (10. daļa) struktūra bija šāda:³⁶

- vadība (2 darbinieki) – daļas priekšnieks un viņa vietnieks;
- sekretariāts (2–3 darbinieki) – veica slepenās lietvedības dokumentu pārvaldi, reģistrēja ienākošos un izejošos dokumentus, uzskaitīja glabāšanā pieņemtās lietas un veica saraksti ar institūcijām.

Pastāvēja sešas apakšvienības jeb grupas:

- grupa (4 darbinieki), kas nodarbojās ar speciālo pārbaužu veikšanu;
- grupa (2 darbinieki), kas nodarbojās ar speciālo pārbaužu veikšanu par jauniešiem padomju armijas režīma karaspēka daļās;
- grupa (3 darbinieki), kas veica operatīvās uzskaites dokumentu un kartotēkas apkalpošanu;
- grupa (2 darbinieki), kas veica aģentūras uzskaites lietu un dokumentu reģistrāciju un kārtošanu;
- grupa (2 darbinieki), kas strādāja ar “profilakšu” materiāliem, kā arī veica dokumentu par iznīcinātāju bataljonu kaujiniekiem un cīņas pret nacionālo pagrīdi apstrādi;
- grupa (1 darbinieks), kas nodrošināja krimināllietu fonda apkalpošanu.³⁷

Kopumā VDK arhīvā (10. daļa) 80. gadu beigās strādāja vidēji 18–22 darbinieki, 90. gadu sākumā – ap trīsdesmit.³⁸ Būtībā VDK arhīvs rūpējās par Latvijas PSR VDK operatīvo vajadzību nodrošināšanu. Savukārt Latvijas PSR VDK arhīva (10. daļa) darbu ar VDK dokumentiem reglamentēja virkne PSRS VDK normatīvo dokumentu.³⁹

Runājot par VDK arhīva dokumentu mantojuma sadalīšanu starp Latvijas tiesībsargājošām un valsts institūcijām, jāatzīmē, ka LR Iekšlietu ministrijā atrodas:⁴⁰

- PSRS VDK slepenās pavēles – 222 vienības;
- PSRS VDK rīkojumi, instrukcijas – 104 vienības;
- PSRS VDK pavēles – 40 vienības;
- mācību līdzekļi – 90 vienības.

Policijas akadēmijā (tagad likvidēta) atradās Latvijas PSR VDK bibliotēka ar 8751 glabāšanas vienību, pamatā padomju laika VDK darbības instrukcijas, metodiska un operatīva rakstura literatūra, speciālie preses izdevumi.

Totalitārisma seku dokumentēšanas centrā atrodas:

- operatīvās lietas – 411 sējumi, šo lietu uzskaites žurnāli – 102 vienības;
- operatīvās uzziņas kartotēka – 9199 kartītes;
- aģentūras uzskaites kartotēka – par apmēram 6000 personām;
- aģentūras reģistrācijas žurnāli (1953–1987) – 53 vienības.

Bez tam TSDC glabājas:

- elektronisko skaitļojamo mašīnu diski un lentes – 130 vienības;
- VDK pavēļu reģistrācijas žurnāli (1953–1991) – 30 vienības;
- 5 aģentūras izstrādes žurnāli;
- 7 operatīvās meklēšanas žurnāli;
- 2 uzskaites–novērošanas lietu žurnāli;
- 3 operatīvās novērošanas lietu uzskaites žurnāli un citi – 35 vienības;
- Latvijas PSR VDK apmeklētāju uzskaites kartotēka (1988–1989) – 209 kartītes;
- kartotēka par ārzemniekiem – 4174 kartītes;
- kartotēka par ārzemniekiem, kas uzturējušies viesnīcās, – 2647 kartītes;
- operatīvo materiālu alfabētiskā kartotēka par atsevišķu ārzemju kuģu komandām (no 1971. gada) – 185 kartītes;
- Liepājas pierobežas zonas iedzīvotāju, kas nokļuvuši VDK uzmanības lokā, kartotēka – 111 kartītes;
- ārvalstu specdienestu 20.–30. gadu (Krievijas, Lietuvas, Polijas, Latvijas u.c.) aģentu un aizdomās turēto personu uzskaitē ar norādēm par arhīva un personas lietām – 2893 kartītes.⁴¹ Diemžēl plašākam pētnieku lokam pagaidām šie dokumenti pētniecībai nav pieejami;

- Jēkabpils apriņķa leģionāru, policistu, aizsargu, t.s. vācu spiegu, bandītu atbalstītāju, kas sodīti pēc KPFSR Kriminālkodeksa 58. panta, kartotēka – 2929 kartītes;
- darba kartotēka par Otrā pasaules kara laika aģentiem (krievu, vācu u.c.) – 2158 kartītes;
- VDK Informācijas analīzes daļas materiāli – instrukcijas, datu bāzes apraksti u.c. – 353 vienības;
- grāmatvedības dokumenti – aptuveni 90 vienības.⁴²

Latvijas Valsts arhīvs bijušās Latvijas PSR VDK arhīva dokumentus pieņēma vairākos posmos, sākot no 1991. gada septembra līdz 1992. gada augustam,⁴³ kā arī vēlāk, laika posmā līdz 1997. gadam, saņemot mazākus dokumentu kompleksus no LR Ģenerālprokuratūras un Iekšlietu ministrijas.⁴⁴

Latvijas Valsts arhīvā pieņemto Latvijas PSR VDK izcelsmes dokumentu klāsts⁴⁵ ir sekojošs:

- 1821. fonds “PSRS pārbaudes–filtrācijas punktos un no metnēs ieslodzīto Latvijas iedzīvotāju personas lietas (1944–1952)”;
- 1.–2. apr. – filtrācijas lietu pamatfonds un pārtraukto filtrācijas lietu fonds, kā arī šo lietu reģistrācijas žurnāli – kopskaitā 58 436 lietas un attiecīga kartotēka;⁴⁶
- 1822. fonds “Latvijas PSR Valsts drošības ministrijas iznīcinātāju bataljoni (1944–1956 [1991])”;
- 1.–2. apr. – pavēles, uzskaites grāmatas un sarakstes dokumenti par Latvijas PSR VDM iznīcinātāju bataljonu personālsastāvu; iznīcinātāju bataljonu kaujinieku komandējošā sastāva personas lietas, šo lietu reģistrācijas žurnāli – kopskaitā 3082 lietas un kartotēka ar 44 000 kartītēm;⁴⁷
- 1825. fonds “Latvijas PSR VDK dokumentu kolekcija”;
- 1.–4. apr. – Latvijas PSR VDK saņemtie un speciālai pārbaudei paredzētie pilsoņu dokumenti (1961–1991); nacionālo partizānu formējumu uzskaites grāmata, kartotēka (1944–1956) – ar 33 000 kartiņām; Latvijas PSR VDK apriņķu, pilsētu un rajonu slepenās lietvedības dokumentu

uzskaites žurnāli, veidlapu paraugi (1940–1991); Latvijas PSR VDK rakstītie “Vācu drošības policijas palīgvienības “Arāja komanda” dalībnieku uzskaites dokumenti (1952–1977)”, kopskaitā 504 lietas;⁴⁸

- 1846. fonds “Latvijā apglabāto vācu karagūstekņu kapu grāmatas (1945–1950)”; 1. apr. – lietvedības dokumenti, kopskaitā 31 lieta;⁴⁹
- 1847. fonds “PSRS Iekšlietu (Valsts drošības) ministrijas iekšlietu karaspēka 5. strēlnieku divīzija (1944–1956)”; 1. apr. – lietvedības dokumenti, 16 lietas;⁵⁰
- 1986. fonds “Latvijas PSR VDK par sevišķi bīstamiem pretvalstiskiem noziegumiem apsūdzēto personu krimināllietas (1919–1991)”; 1.–4. apr. – krimināllietu pamatfonda krimināllietas, uzraudzības lietas, pārbaudes materiāli; pārtrauktā krimināllietu fonda krimināllietas; krimināllietu reģistrācijas žurnāli, kopskaitā 52 653 lietas un kartotēka ar 93 608 kartītēm.⁵¹

No Latvijas PSR Iekšlietu ministrijas (faktiski – LR IeM) 1996. gada pavasarī valsts glabāšanā nodoti šādi fondu dokumenti:

- 1894. fonds “1949. gada 25. martā no Latvijas izsūtīto iedzīvotāju personas lietas (1949–1954 [1992])”; 1.–4. apr. – izsūtīto personu uzskaites lietas, izsūtīšanai paredzēto iedzīvotāju saraksti, ešelonos Nr. 97320–Nr. 97351 un Nr. 97383 izsūtīto personu saraksti, izsūtīšanas lietu reģistrācijas žurnāli un attiecīgā kartotēka, kopā 13 358 lietas;⁵²
- 1987. fonds “1941. gada 14. jūnijā no Latvijas izsūtīto iedzīvotāju personas lietas (1941–1956 [2000])”; 1. apr. – izsūtīto iedzīvotāju uzskaites un personas lietas, kopā 5165 lietas;⁵³
- 1994. fonds “1945.–1955. gadā no Latvijas izsūtīto vācu tautības iedzīvotāju, bezpavalstnieku, reliģisko sektu dalībnieku un antisociālu elementu personas lietas (1945–1955

[2001]]”); 1. apr. – izsūtīto iedzīvotāju personas lietas, no Rīgas izsūtīto vācu tautības iedzīvotāju saraksts, kopā 1239 lietas.⁵⁴

Tāds kopumā ir LVA esošo Latvijas PSR VDK arhīva dokumentu un Latvijas PSR IeM arhīva dokumentu mantojums. Pārņemot bijušās VDK arhīva dokumentus, LVA arhīvistu vadījās pēc viena no galvenajiem arhīvniecības principiem, proti, dokumentu oriģinālās kārtības principa.⁵⁵ Novērtējot kopumā LVA esošo VDK dokumentu kompleksu, jāsaaka, ka tas ir viena rakstura, proti, saistīts ar padomju represīvā režīma veiktiem cilvēktiesību pārkāpumiem.

Neskatoties uz to, ka iepriekš minētie un uzskaitītie dokumentu kompleksi būtu cita, atsevišķa padziļināta pētījuma vērti, var izdarīt dažus secinājumus. Pirmkārt, Latvijā palikušā VDK arhīva dokumentu mantojuma pilnīgumu grūti noteikt, jo, pārņemot dokumentus, netika ievērots provenances princips (dokumentus pārņēma Latvijas Valsts arhīvs, LR Ģenerālprokuratūra, Iekšlietu ministrija, SAB Totalitārisma seku dokumentēšanas centrs) un līdz ar to bijušās VDK dokumentu kopums ir sadrumstalots, grūti noteikt kopsakarības un gūt kopēju ainu. Otrkārt, pārņemot VDK dokumentus, Latvijas likumdevējs nebija nodrošinājis pietiekamu likumdošanas normatīvo bāzi, kas līdz pat šodienai apgrūtina VDK arhīva dokumentu saglabāšanu, aprakstīšanu un izmantošanu.⁵⁶ Treškārt, uz Krieviju aizvesto VDK dokumentu sastāvs, saturs un apjoms joprojām nav zināms, un tas liedz Latvijā atlikušo arhīvu dokumentu sastāvu pilnvērtīgi pētīt no avotu pētniecības viedokļa. Latvijā palikušo VDK dokumentu lielākā daļa izmantojama kā juridiskā pierādījuma dokumenti (VDK krimināllietas, filtrācijas lietas un citi dokumenti), ko arī valsts institūcijas izmanto atbilstoši Latvijas likumdošanai (arhīvi sniedz izziņas, tiesībsargājošās institūcijas pēta cilvēktiesību pārkāpumus un noziegumus pret cilvēci). Savukārt Latvijas nacionālās vēstures pētniecības iestādes izmanto VDK arhīva dokumentus vēsturiskās patiesības noskaidrošanā un aktuālo vēstures problēmu pētniecībā. Ceturtkārt, avotu pētniecības nolūkos

svarīgi būtu salīdzināt Latvijas PSR VDK arhīva dokumentu sastāva un satura pilnīgumu ar Lietuvas un Igaunijas radniecīga veida dokumentiem, jo VDK darbības principi šajās valstīs bija līdzīgi. Iespējams, tas sekmētu dziļāku situācijas izpratni un VDK dokumentu avotpētniecisko apriti.

VDK UN IeM KĀ REPRESĪVO IESTĀŽU DOKUMENTU LATVIJĀ, IGAUNIJĀ UN LIETUVĀ SALĪDZINOŠA ANALĪZE

Bijušo PSRS VDK arhīva dokumentu mantojuma izvērtēšana un salīdzināšana Baltijas valstīs ir būtiski svarīga no vairākiem aspektiem.

Pirmkārt, PSRS VDK republikānisko VDK arhīvu darbībai bija vissavienības – teritoriālās pakļautības raksturs, struktūra, normatīvi, izvirzītie mērķi, dokumentu pārvaldes principi utt. Līdz ar to no analogijas viedokļa šajās valstīs atlikušo VDK arhīva dokumentu apjoma, pilnīguma noteikšanai, satura un sastāva salīdzināšanai ir svarīga metodoloģiska nozīme. Otrkārt, Baltijas valstīs VDK arhīvu dokumentu pārņemšana 90. gadu sākumā bija līdzīga, tāpat līdzīgi ir ar dokumentu pārņemšanu saistīto problēmu loki (pārņemšanā pieļautās kļūdas, nepieciešamās likumdošanas bāzes, kas regulētu šo dokumentu saglabāšanu, aprakstīšanu un izmantošanu, nepilnības u.c. grūtības) un problēmu risinājumu ceļi un iespējas. Treškārt, līdzīga ir šo valstu vēsturiskā pagātne, pieredze, padomju represīvā režīma, t.sk. VDK īstenotais, ar genocīda pazīmēm raksturojamais terors pret Baltijas valstu neatkarības centieniem. Tāpēc, no šī viedokļa raugoties, turpmākai Baltijas valstu sadarbībai VDK darbības izvērtēšanā ir svarīga metodoloģiska nozīme.⁵⁷

PSRS VDK arhīvu dokumentu mantojuma apzināšanai pēdējo desmit gadu laikā veltītas vairākas starptautiskas zinātniskās konferences, semināri, diskusijas, izstādes.⁵⁸ To rezultātā izkristalizējies priekšstats par VDK arhīva dokumentu apjomu, sastāvu un saturu, kā arī to izmantošanas principiem.

Igaunijā VDK arhīva dokumentu pārņemšana 20. gs. 90. gadu sākumā notika atšķirīgāk nekā Latvijā, jo 1991. gada rudenī Igaunijas Arhīvu departaments VDK dokumentu pārņemšanā nepiedalījās, tos pārņēma Igaunijas Policijas departaments, turklāt, kā vēlāk izrādījās, bez dziļākas dokumentu satura un esamības pārbaudes.⁵⁹

No padomju represīvā režīma arhīviem Igaunijas Valsts arhīvs 1991. gada 18. oktobrī pārņēma tikai bijušo Igaunijas PSR Komunistiskās partijas arhīvu.⁶⁰ Savukārt Igaunijas Policijas departamenta rīcībā palika deviņu Igaunijas PSR VDK arhīva fondu dokumenti ar 120 205 lietām. Tikai 1993. gada 19. aprīlī Igaunijas valdība pieņēma lēmumu, saskaņā ar kuru Policijas departaments nodeva Igaunijas Valsts arhīvam 82 259 lietas, kas pēc Igaunijas Valsts arhīva filiāles direktora Valdura Ohmana aplēsēm ir 68,4% no Igaunijā atstātā VDK arhīva dokumentu kopējuma.⁶¹

Arī no Igaunijas PSR VDK arhīva nezināms skaits dokumentu 20. gs. 80.–90. gados tika izvests uz Krieviju. Igaunijas Komunistiskās partijas dokumentu klāstā, piemēram, nav Igaunijas PSR VDK partijas pirmorganizācijas dokumentu, to atrašanās vieta nav zināma. Bijušās Igaunijas PSR VDK (IeTK, VDTK, VDM) arhīva dokumentu klāsts, ko pārņēmis Igaunijas Valsts arhīvs (ap 30 fondu dokumentu), ir šāds:

- fonds Nr. 2M/0 – 1941. gadā no Igaunijas izsūtīto iedzīvotāju uzskaites lietas⁶² un izsūtīto personas lietas (satur ziņas par izsūtīto personu ģimenes galvas noziedzīgo pretpadomju darbību u.c. dokumentus). Šajā fondā tāpat iekļauti 1945. gada 15. augustā no Igaunijas izsūtīto vācu tautības iedzīvotāju dokumenti, kopskaitā 1898 lietas;
- fonds Nr. 3H – laikā no 1940. līdz 1950. gadam no Igaunijas izsūtīto “nacionālistu” uzskaites lietas, kopskaitā 6488 lietas;
- fonds Nr. 4K – 1949. gadā no Igaunijas izsūtīto “kulaku” ģimeņu lietas, kopskaitā 3023 lietas;

- fonds Nr. 5U – 1951. gadā no Igaunijas izsūtīto Jehovas liecinieku sektas uzskaites lietas, kopskaitā 80 lietas;
- fonds Nr. 6P – izsūtīto un 1956. gadā rehabilitēto personu uzskaites lietas, kopskaitā 1007 lietas;
- fonds Nr. 8 – speciālā nometinājumā esošo personu lietas, kopskaitā 12 339 lietas.

Minēto izsūtīto personu fondiem ir kopēja kartotēka ar 40 447 kartītēm.⁶³

Atsevišķa dokumentu grupa ir Igaunijas PSR (PSRS IeTK) karagūstekņu dokumenti.⁶⁴

Karagūstekņu nometnes: nometne Nr. 135 (Ahtmē), nometne Nr. 206 (Narvā, Ivangorodā), nometne Nr. 279 (Kivullē), nometne Nr. 286 (Tallinā), nometne Nr. 287 (Valgā), nometne Nr. 289 (Kohtla-Jervē), nometne Nr. 331 (Tartu), nometne Nr. 332 (Pērnāvā), nometne Nr. 392 (Tallinā), nometne Nr. 393 (Narvā), nometne Nr. 287 (Pečoros), filtrācijas nometne Nr. 0316 (Pillkjūlā), speciālā slimnīca Nr. 1011 (Kivullē), šo nometņu dokumenti, kopskaitā 409 lietas;

- fonds Nr. 132 – filtrācijas lietu kolekcija, kopskaitā 4191 lieta (nezināms lietu daudzums atrodas Krievijā);
- fonds Nr. 129 – krimināllietu pamatfonda kolekcija, 13 416 lietas;
- fonds Nr. 130 – izbeigto jeb pārtraukto krimināllietu kolekcija, 15 099 lietas par 1940.–1991. gadu, kā arī abu krimināllietu fondu kartotēka ar 43 665 kartītēm.⁶⁵

Igaunijas Valsts arhīvā no pārņemto VDK dokumentu kopuma VDK krimināllietas veido lielāko daļu. Sākot ar VDK krimināllietām pret Igaunijas valstsvīriem 1940. gadā, pret virsniekiem, Kaitselīta (aizsargi) organizācijas biedriem, armijas virsniekiem, valsts kalpotājiem, igauņiem – “somu puīšiem”, kas Ziemas karā Somijas pusē karojuši pret Sarkanu armiju. Pēckara krimināllietas ir par dienējušajiem vācu armijā, pašaizsardzībā “Omakaitsē” un nacionālajiem partizāniem pēckara posmā.

Krimināllietu fondā atrodas lietas par jaunatnes pretošanās kustības organizācijām, disidentiem un nelegāliem robežpārkāpējiem.

Igaunijas Valsts arhīvā nodoto VDK arhīva dokumentu klāstā visai nozīmīgu vietu ieņem Igaunijas PSR MP VDK 2. pretizlūkošanas daļas gada pārskati par laika posmu no 1954. līdz 1958. gadam (10 arhīva lietas ar apmēram 900 mašīnraksta lapām). Tajos rodama apjomīga informācija par VDK cīņu pret nacionālajiem partizāniem, disidentiem, pret ārvalstu spēcīgu darbību Igaunijā 50. gados. Par šajos dokumentos iekļauto informāciju plašāku publikāciju sagatavojis Igaunijas Valsts arhīva vēsturnieks Indreks Jirjo, to izdevusi Igaunijas Valsts arhīva filiāle (Partijas arhīvs).⁶⁶

Kopumā, runājot par Igaunijas Valsts arhīvā nodotiem bijušās VDK arhīva dokumentiem, jāsecina, ka to klāsts ir salīdzinoši neliels (pamatā – administratīvi izsūtīto personu lietas, filtrācijas lietas un VDK krimināllietas) un esošā informācija apliecina padomju represīvā režīma cīņu pret Igaunijas nacionālās neatkarības atbalstītājiem. Igaunijas īpatnība ir tā, ka prāvs VDK arhīva dokumentu klāsts ir iznīcināts vai izvests uz Krieviju, bet uz lielu daļu Igaunijā palikušo VDK dokumentu atbilstoši pastāvošajai likumdošanai attiecināts slepenības (nepieejamības) režīms un tie atrodas Igaunijas Iekšlietu ministrijas pārziņā.⁶⁷

Lietuvā 1991. gada 22. augustā saskaņā ar Lietuvas Augstākās Padomes, Atjaunošanas Seima lēmumu Lietuvas PSR VDK darbību pārtrauca,⁶⁸ vienlaikus izveidojot Lietuvas AP Pagaidu komisiju VDK darbības izmeklēšanai Lietuvā. Šīs komisijas uzdevums bija apzināt, apkopot un atgādāt no Lietuvas pilsētu un rajonu valsts drošības iestādēm materiālus uz Viļņu – galveno Lietuvas PSR VDK arhīva ēku Ģedimīna prospektā 40, kas arī tika izdarīts.⁶⁹ Pēc lietuviešu vēsturnieka Kēsta Remeikas aplēsēm, Lietuvas PSR VDK darbības laikā (līdz 1991. gadam) tās arhīvā atradās ap 40 fondu dokumenti. Dažu slepenās lietvedības un operatīvās uzskaites fondu dokumentus (slepeno pavēļu fonds, pretizlūkošanas operatīvi tehnisko nodaļu fondi) Lietuvas VDK iznīcināja

1989.–1991. gadā. Savukārt citu fondu dokumentus – aģentūras personu un darba lietas, darbinieku personu lietas un “tautas aizstāvju” personu lietas tajā pašā laikā aizveda uz Uļjanovskas un Omskas apgabalu VDK arhīviem. Ap 14 000 arhīvā palikušo lietu VDK darbinieki līdz 1991. gada augustam bija sabojājuši (dokumentos izgriezti aģentu vārdi, izplēstas lapas utt.), iznīcinājuši vai izveduši uz Krieviju daļu kartotēkas.⁷⁰

Lietuvā bijušās VDK dokumentu pārņemšana no Latvijas un Igaunijas atšķīrās ar to, ka VDK dokumenti netika pārvietoti no arhīva ēkas Viļņā, Ģedimina prospektā 40, bet sakoncentrēti vienviet. Lietuvas Augstākā Padome, Atjaunošanas Seims un Lietuvas Ministru kabinets no 1991. gada augusta līdz 1997. gadam ar vairākiem lēmumiem un normatīvajiem aktiem apstiprināja bijušās VDK dokumentu saglabāšanas, aprakstīšanas un izmantošanas kārtību.⁷¹ Visbeidzot, 1995. gada oktobrī Lietuvā izveidoja Lietuvas Sevišķo arhīvu,⁷² kurā tika sakoncentrēti bijušās Lietuvas PSR VDK, IeM dokumenti, kā arī lietuviešu pretpadomju un anti-nacistiskās pretošanās kustības dokumenti. Atbilstoši Lietuvas likumdošanai ar bijušās VDK aģentūras un operatīvā rakstura dokumentiem drīkst iepazīties Lietuvas Valsts drošības departamenta, Ģenerālprokuratūras, tiesu un Lietuvas Genocīda un rezistences centra darbinieki. Ar pārējo VDK dokumentu klāstu var iepazīties politiski represētie, viņu ģimenes locekļi, kā arī pētnieki.⁷³

Runājot par bijušās Lietuvas PSR VDK, IeTK, VDTK, VDM arhīva dokumentu sastāvu⁷⁴ pilnīgumu un saturu, jāatzīmē, ka nosacīti tos var iedalīt četrās lielās pamatgrupās:

1. VDK krimināllietas;
2. Filtrācijas lietas;
3. Speciālās pārbaudes lietas;
4. Operatīvās uzskaites un slepenās lietvedības lietas.

Lietuvas PSR VDK arhīva krimināllietu (pamatfonds un izbeigto krimināllietu fonds) fondu Lietuvas PSR VDK sāka veidot kopš 1947. gada marta.⁷⁵ Tajā (līdzīgi kā Latvijas un Igaunijas VDK arhīvu krimināllietās) rodama informācija par sevišķi bīstamos pretvalstiskos noziegumos apsūdzētām personām – neatkarī-

gās Lietuvas karavīriem, militārpersonām, policistiem, ierēdņiem 1940.–1941. gadā, kā arī pēckara nacionālās pretošanās kustības dalībniekiem, disidentiem u.c. Šajā fondā reģistrētas 47 819 lietas (ap 95 000 glabājamo vienību) un attiecīga alfabētiskā kartotēka. Lietuvas Sevišķajā arhīvā tās atrodas K-1 fonda 58. aprakstā.⁷⁶ Pēc nepārbaudītām ziņām, par pretpadomju darbību padomju represīvais režīms Lietuvā notiesājis vairāk nekā 80 000 personu.⁷⁷

Otra liela bijušās Lietuvas PSR VDK arhīva dokumentu grupa ir filtrācijas lietas (K-1 fonds, 59. apraksts), kopskaitā 32 568 lietas un attiecīgā kartotēka par Lietuvas iedzīvotājiem, kas no 1945. līdz 1949. gadam izgājuši speciālo pārbaudi PSRS IeTK un IeM pārbaudes–filtrācijas nometnēs. Tajās atrodas personu dokumenti, anketas, autobiogrāfijas, vēstules, sarakste filtrēto personu pārbaudes jautājumos, tāpat arī aizturēšanas, kratīšanas un pratināšanas protokoli, kā arī aģentūras–operatīvo pasākumu materiāli.

Jāpiemin, ka filtrācijas lietas Lietuvā tika atgūtas no Krievijas Federācijas VDM Uļjanovskas apgabala arhīva 1992. gada 24. jūnijā.⁷⁸

Trešā lielā dokumentu grupa ir speciālās pārbaudes lietas (K-1 fonds, 60. apraksts), kopskaitā 57 819 glabājamās vienības⁷⁹ un attiecīgā kartotēka. Tās ir Lietuvas PSR IeM un VDK apakšvienību veiktās pārbaudes par pilsoņiem, kas izbrauca un iebrauca PSRS (Lietuvā), kā arī par jauniesaucamajiem padomju armijas režīma daļās u.c. personām.⁸⁰ Pirms pārņemšanas 1990. gadā Lietuvas VDK arhīvā bija ap 65 000 šāda veida lietu, bet šobrīd palikušas 57 819 lietas un daļa kartotēkas.⁸¹

Ceturtnā Lietuvas PSR VDK arhīva dokumentu grupa ir operatīvās uzskaites un slepenās lietvedības lietas (K-1 fonds, pārējie apraksti no 1. līdz 63., izņemot 58., 59., 60. aprakstu). Precīzs lietu skaits vēl nav apzināts, daudzas lietas bija bojātas, un turpinās šī dokumentu sastāva aprakstu pilnveidošana.⁸² Operatīvās uzskaites lietas VDK (IeTK, VDTK, VDM) ieviesa par neatkarīgās Lietuvas sabiedriskajiem darbiniekiem, pēckara nacionālajiem partizāniem u.c. personām, kuru darbībā saskatīja draudus padomju režīmam (operatīvās izstrādes, novērošanas, meklēšanas un izstrādes lietas).

Jāatzīmē, ka operatīvās uzskaites lietas ir sevišķi vērtīgs vēstures avots pētniekiem un valsts drošības un tiesībsargājošo institūciju darbiniekiem. Tomēr, kā norāda vēstures doktors Arūns Bubnis, Lietuvā šo lietu izmantošanu apgrūtina tas, ka lietu kopējums nav zināms, nav saglabājušies ne apraksti, ne kartotēka.⁸³ Pēc ziņām uz 1991. gada janvāri, Lietuvas PSR VDK arhīvā atradušās 1386 operatīvās uzskaites lietas. 14 640 šāda tipa lietas iznīcinātas, bet 4688 nosūtītas uz citiem Krievijas Federācijas arhīviem.⁸⁴ Lietuvas PSR VDK slepenās lietvedības dokumenti, pēc raksta autora domām, ir vērtīgākā tagadējā Lietuvas Sevišķā arhīva fonda K-1 “Lietuvas PSR Valsts drošības komiteja” daļa, jo tie ļauj (atšķirībā no Latvijas un Igaunijas) gūt pilnīgu priekšstatu par Lietuvas PSR VDK darbību kopumā.⁸⁵

No Lietuvas uz Krieviju izvestas VDK bijušo darbinieku personas lietas (ap 14 000 vienību); aģentu personas un darba lietas (aizvestas 5169, iznīcinātas vairāk nekā 36 000); “tautas aizstāvju” kaujinieku lietas un kartotēka (ap 16 000 lietu); 4688 operatīvās uzskaites lietas; 629 litera lietas; 417 operatīvās aģentu piemeklēšanas lietas (*dela operativnoi podborki*) un Lietuvas PSR VDK sarakste ar Lietuvas PSR KP CK, VDK operatīvi tehniskās nodaļas kartotēka ar kartītēm par 570 000 Lietuvas iedzīvotājiem, kas kaut reizi bija nosūtījuši vēstuli uz ārzemēm (!). Tāpat nav zināms aģentu kartotēkas liktenis (aizvesta vai iznīcināta).⁸⁶

Attiecībā par Lietuvas PSR administratīvi izsūtīto personu lietām (un tā ir Lietuvas īpatnība) jāatzīmē, ka Lietuvas Sevišķajā arhīvā tās sistematizētas atsevišķi bijušās Lietuvas PSR Iekšlietu ministrijas fondu sastāvā kā fonds Nr. 5 “Izsūtīto personu lietas (1940–1990)” ar 44 123 glabājamām vienībām.⁸⁷ Tajā atrodas 1941. gada 14. jūnijā, 1949. gada 25. martā, kā arī citās masu izsūtīšanas akcijās no Lietuvas izsūtīto personu uzskaites lietas, personas lietas un speciālajā nometinājumā esošo personu lietas. Lietuvas Sevišķajā arhīvā visai strikti ievērots fondu nedalāmības un provenances princips. Bijušās Lietuvas PSR VDK arhīva dokumenti koncentrēti fondā K-1 “Lietuvas PSR Valsts drošības komiteja (1940–1941; 1944–1991)” ar 63 aprakstiem, savukārt

fondos Nr. 2–7 atrodas Baltijas kara apgabala Kara prokuratūras (1946–1958) lietas (11 543 glabājamās vienības); “Lietuvas kultūras sakaru biedrības “Tēvišķe” (1963–1987) sadarbībai ar tautiešiem ārzemēs” lietas (879 glabājamās vienības); Lietuvas karavīru māšu apvienības lietas (1945–1991) ar 233 glabājamām vienībām; Lietuvas partizānu dokumenti (1922–1993) ar 324 glabāšanas vienībām; Lietuvas PSR Prokuratūras uzraudzības lietas VDK darbības jautājumos (1945–1987) un Lietuvas politiski represēto, nacionālās pretošanās kustības organizāciju dokumenti.⁸⁸ Savukārt dokumentu kompleksa “Lietuvas PSR Iekšlietu ministrija (1940–1996)” dokumenti sistematizēti pēc fondu principa – kopskaitā 145 fondos un 36 ārpus fondiem esošās dokumentu grupās.⁸⁹ Nenoliedzami bijušās Lietuvas PSR VDK (IeTK, VDTK, VDM) arhīva dokumentu kopums sastāva, satura un pilnīguma ziņā uz Baltijas valstu bijušo VDK arhīvu dokumentu fona ir vispilnīgākais.

Domājams, Lietuvas PSR VDK arhīva dokumentu klāsts varētu būt savdabīga VDK darbības, tajā skaitā VDK dokumentu kā vēstures pētniecības matrica, ar kuras palīdzību pēc analogijas metodes varētu pētīt arī Latvijas PSR VDK arhīva dokumentus. Tas ir iespējams, jo Latvijas, Lietuvas un Igaunijas PSR VDK struktūra, darbības principi, metodes, dokumentu sistematizēšanas principi bija (neņemot vērā dažas īpatnības) vienādi. Šādu pieeju vēstures un avotpētniecības pētījumos apstiprina arī igauņu vēsturnieks Indreks Jirjo.⁹⁰

Nobeigumā, pirmkārt, jāsecina, ka VDK arhīvu dokumentu skaits Igaunijā, Lietuvā un Latvijā nav viendabīgs apjoma ziņā. Lai gan liela daļa bijušās Lietuvas PSR VDK arhīva dokumentu ir izvesta uz Krievijas Federācijas valsts drošības arhīviem vai iznīcināta, Lietuvas PSR VDK dokumentu apjoms tomēr ir vispilnīgākais. Lietuvā, pateicoties elastīgai likumdošanai un enerģiskai rīcībai, izdevās saglabāt arhīva dokumentu strukturālo viengabalainību. Latvijas PSR VDK arhīva dokumentu kopums pilnīguma ziņā ir mazāks nekā Lietuvā, VDK dokumenti ir izklaidēti un atrodas dažādās valsts institūcijās – LVA, Iekšlietu ministrijā,

SAB TSDC. Šobrīd tas apgrūtina to pieejamību un zinātnisko pētniecību, kā arī avotu pētniecību. Igaunijā palikušais VDK arhīva dokumentu kopums ir vēl mazāks, un tā sastāvs ir nepilnīgs. Procentuālā ziņā nopietni pētījumi par Baltijas valstīs esošo VDK dokumentu sastāva pilnīgumu nav veikti, to apgrūtina virkne iepriekš izklāstīto apstākļu. Otrkārt, kvalitatīvu VDK dokumentu pētniecību Latvijā un Igaunijā apgrūtina vēl nepilnīgā likumdošana. Treškārt, bijušo Latvijas, Lietuvas un Igaunijas PSR VDK arhīvu dokumenti ir unikāli šo valstu vēstures liecinieki, taču vēl nepieciešama to izvērtēšana no avotu pētniecības viedokļa.

Rakstā tika sniegts VDK arhīva dokumentu uzskaitījums, sastāvs, pilnīgums, salīdzinājums Baltijas valstu arhīvos. Dziļāka, nopietnāka dokumentu sastāva un satura analīze ir nākamo pētījumu uzdevums. Par to citreiz.

Pašlaik vēstures pētījumos Valsts drošības komitejas dokumenti vairāk kalpo kā kvalitatīvi jauni informatīvi dokumenti ar periodiski informatīvu pierādījuma vērtību.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Antonio Gonzalez Quintana (1998). Archives of the security services of former repressive regimes. Report prepared for UNESCO on behalf of the International Council of Archives. *Janus: Archival review*, 2, pp. 7–25, here pp. 9–10.
- ² Daina Kļaviņa (1998). Represīvo iestāžu dokumentu saglabāšana un izmantošana. No: Jana Dreimane (sast.). *Starptautiskās konferences "Cenzūra, vārda brīvība, bibliotēkas", Rīga, 14.10.–17.10.1998, materiālu krājums*. Rīga: [b.i.], 90. lpp.
- ³ Turpat.
- ⁴ Gonzalez Quintana. Archives of the security services of former repressive regimes, pp. 7–25.
- ⁵ Pilns nosaukums – Latvijas PSR Ministru Padomes Valsts drošības komitejas arhīva (VDK 10. daļa) dokumenti.
- ⁶ Sk.: Daina Bleiere (sast.) (2000). *Latvija Otrajā pasaules karā: Starptautiskās konferences materiāli, 1999. gada 14.–15. jūnijs, Rīga* (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti [turpmāk: LVKR], 1. sēj.). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds; Dzintars Ērglis (sast.) (2001). *Holokausta izpētes problēmas Latvijā: starptautiskās konferences referāti, 2000. gada*

- 16.–17. oktobris, Rīga, un pētījumi par holokaustu Latvijā (LVKR, 2. sēj.). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds; Irēne Šneidere (sast.) (2001). *Totalitārie režīmi un to represijas Latvijā 1940.–1956. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2000. gada pētījumi* (LVKR, 3. sēj.). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds; Māra Brence, Dzintars Ērglis (sast.) (2002). *1941. gada 14. jūnija deportācija – noziegums pret cilvēci: starptautiskās konferences materiāli, 2001. gada 12.–13. jūnijs, Rīga* (LVKR, 6. sēj.). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- 7 Ainars Bambals (1996). Dokumentālnoe nasledie byvshego KGB Latv. SSR v Latviiskom gosudarstvennom arkhive: khranenie, ispol'zovanie i perspektivy. No: *Sbornik dokladov nauchnoi konferentsii stran Baltii "Arkhivy KGB v Baltiiskikh stranakh"*, Tallinn, 27–28 oktobria 1994 g. Tallinn: Eesti Riigiarhiivi Filiaal (Parteiarihiiv), 17.–26. lpp.
- 8 Ainārs Bambals (1994). Baltijas valstu arhīvu darbinieku seminārs "PSRS VDK arhīvu mantojums Baltijas valstīs". *Latvijas Arhīvi*, 4, 6.–12. lpp.; Ainārs Bambals (1995). Izstāde "PSRS VDK arhīvu mantojums Baltijas valstīs". *Latvijas Arhīvi*, 4, 83.–84. lpp.
- 9 Kļaviņa. Represīvo iestāžu dokumentu saglabāšana un izmantošana, 91. lpp.
- 10 Ēriks Žagars (2009). Padomju militarizētās un represīvās struktūras Latvijā 1940.–1941. gadā. Ebreju dalība. No: Leo Dribins (sast., zin. red.). *Latvijas ebreji un padomju vara, 1928–1953. Zinātnisks apcerējums*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 168. lpp.
- 11 Rudīte Viksne (2000). Represijas pret Latvijas iedzīvotājiem 1940.–1941. un 1944.–1945. gadā: kopējais un atšķirīgais. No: Dzintars Ērglis (sast.). *Latvija Otrajā pasaules karā: Starptautiskās konferences materiāli, 1999. gada 14.–15. jūnijs* (LVKR, 1. sēj.). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 288.–294. lpp.; Dzintars Ērglis, Irēne Šneidere, Rudīte Viksne, Artūrs Žvinklis (2004). Padomju represijas Latvijā 1940. gada jūnijā – augustā: struktūranalīze. No: Dzintars Ērglis (sast.). *Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1964. gadā: Latvijas Vēsturnieku komisijas 2003. gada pētījumi* (LVKR, 13. sēj.). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 99.–129. lpp.
- 12 *Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs* (turpmāk: LVA), 1986–1–43894, 1.–4. sēj. (J. Fridrihsona krimināllieta).
- 13 *Vedomosti Prezidiuma Verkhovnogo Soveta Latv. SSR* (1940), 29, 3. lpp.
- 14 Žagars. Padomju militarizētās un represīvās struktūras Latvijā 1940.–1941. gadā, 169.–171. lpp.
- 15 Zenons Indrikovs (1997). Ieskats Iekšlietu tautas komisariāta darbībā 1940. gadā. *Latvijas Arhīvi*, 1, 63.–64. lpp.
- 16 Valentīna Zaiķina (otv. red.) (1989). *Vysshie i tsentral'nye gosudarstvennye organy Latviiskoi SSR, 1940–1985 gg.* Rīga: Zinatne, 167.–169. lpp.
- 17 LVA, 270–1–14, 20. lp.
- 18 1940.–1941. gadā Latvijas PSR IeTK Arhīva daļas priekšnieks bija Viktors Kasjana d. Kotts, dzimis 1908. gadā, kurš kopš 1933. gada strādāja dažādos

- amatos IeTK un VDTK. 1941. gada jūnijā sākoties Vācijas–PSRS karam, V. Kotts darbojās frontē Sarkanarmijas pretizlūkošanas daļā “SMERSĶ”. Kritis 1942. gada decembrī kaujās Ļeņingradas pievārtē. (LR IeM Informācijas centra “Bijušo iekšlietu darbinieku personu uzskaites kartotēka”. LVA, PA-15500–2–1521, 5., 7. lp. (V. Kotta sievas Tatjanas Kottas personas lieta.)
- ¹⁹ Vladimir Korneev, Olga Kopylova (1992). Arkhivy na sluzhbe totalitarnogo gosudarstva (1918 – nachalo 1940–kh gg.). *Otechestvennyye arkhivy*, 3, 21. lpp.; Olga Kopylova (2000). V poiskakh spetskartoteki GAU NKVD SSSR. *Otechestvennyye arkhivy*, 1, 31.–37. lpp.
- ²⁰ Orlando Faidžiss (2010). *Čukstētāji: privātā dzīve Staļina Krievijā*. No angļu valodas tulkojusi S. Brice. Rīga: Zvaigzne ABC, 33. lpp.
- ²¹ *Vedomosti Prezidiuma Verkhovnogo Soveta Latv. SSR* (1941), 75, 1. lpp.; Zaikina (otv. red.). *Vysshie i tsental'nye gosudarstvennyye organy Latvii-skoi SSR, 1940–1985 gg.*, 161.–163. lpp.
- ²² LR Iekšlietu ministrijas Informācijas centra arhīvs, 1–1, 1.–5. lieta (Latvijas PSR IeTK pavēles par 1940.–1941. g.).
- ²³ *KPFSR Kriminālkodekss. Ar grozījumiem līdz 1940. gada 15. novembrim*. Rīga: Latvijas PSR Tieslietu tautas komisariāta izdevums, 1940, 184 lpp. *Piezīme*. Šeit un turpmāk lietu un dokumentu latviskajam tulkojumam sniegti arī to nosaukumi oriģinālvalodā.
- ²⁴ PSRS (Latvijas PSR) IeTK, VDTK, VDM un VDK darbības laikā šīs kategorijas dokumenti apzīmēti dažādi: operatīvās meklēšanas lieta (*delo operativnogo rozyska*), operatīvās uzskaites lieta (*delo operativnogo ucheta*), grupas operatīvās izstrādes lieta (*delo operativnoi razrabotki gruppy*), operatīvās izstrādes lieta (*delo operativnoi razrabotki*), operatīvās novērošanas lieta (*delo operativnogo nabliudenia*), operatīvās pārbaudes lieta (*delo operativnoi proverki*), litera lieta (*liternoje delo*) u.c. Sīkāk sk.: *Kontrrazvedyvatel'nyi slovar' Sovershenno sekretno* (1972). Moskva: Nauchno izdatel'skii otdel Vysshei shkoly KGB imeni F. E. Dzerzhinskogo, 80.–84. lpp.
- ²⁵ Līdzīgi 1941. gada vasarā, sākoties Vācijas–PSRS karam, uz Kirovu evakuēja arī Igaunijas PSR Iekšlietu tautas komisariāta arhīva nodaļas, dokumentus un kartotēku. Sk.: A. Rahi-Tamma (2009). “Īpašie uzdevumi” padomju aizmugurē. Arhīvu nodaļas darbība: 1941–1944. No: Dzintars Ērglis (sast.). *Baltijas reģiona vēsture 20. gadsimta 40.–80. gados* (LVKR, 24. sēj.). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 384.–399. lpp.
- ²⁶ Kopylova. V poiskakh spetskartoteki GAU NKVD SSSR, 31.–37. lpp.
- ²⁷ Latvijas Republikas Augstākās Padomes lēmums 23.08.1991. “Par Latvijas Komunistiskās partijas antikonstitucionālo darbību Latvijas Republikā (1991). *LR AP un Valdības Ziņotājs*, 35/36, 1655.–1656. lpp.; Latvijas Republikas Augstākās Padomes lēmums 24.08.1991. “Par PSRS Valsts drošības iestāžu darbības izbeigšanu Latvijas Republikā (1991). *LR AP un Valdības Ziņotājs*, 1664.–1665. lpp.
- ²⁸ Kļaviņa. Represīvo iestāžu dokumentu saglabāšana un izmantošana, 91. lpp.

- ²⁹ Turpat. Turklāt arī 2001. gadā pieņemtais “Fizisko personu datu aizsardzības likums” skaidri neinterpretē valsts arhīvos nonākušajos VDK dokumentu kompleksos esošās informācijas apriņķi.
- ³⁰ Indulis Zālīte (1998). Valsts drošības komitejas dokumentu komplekss Latvijā un vienotas informācijas sistēmas nepieciešamība tā izmantošanai. No: Jana Dreimane (sast.). *Starptautiskās konferences “Cenzūra, vārda brīvība, bibliotēkas”, Rīga, 14.10.–17.10.1998, materiālu krājums*. Rīga: [b.i.], 96.–97. lpp.
- ³¹ Turpat.
- ³² Provenances princips (*the principle of provenance*) – arhīvu sistematizācijas pamatprincips, kas nosaka, ka nedrīkst sajaukt dažādas izcelsmes dokumentus. Plašākā nozīmē ietver sevī arī reģistrācijas jeb dokumentu oriģinālās kārtības principu. (Citēts pēc: Peyer Walne (1988). *Dictionary of Archival Terminology*. 2nd ed. Munchen – New York – London – Paris, p. 121.)
- ³³ Bambals. Dokumentālnoe nasledie byvshego KGB Latv. SSR v Latviiskom gosudarstvennom arkhive, 17.–26. lpp.
- ³⁴ Turpat, 24.–30. lpp.
- ³⁵ Turpat; Valdur Ohmann (1996). Protess peredachi arkhivnykh dokumentov KGB ESSR v filial Gosarkhiva Estonii i materialy, sviazannye s represiiami grazhdan. No: *Sbornik dokladov nauchnoi konferentsii stran Baltii “Arkhivy KGB v Baltiiskikh stranakh”*, Tallinn, 27–28 oktiabria 1994 g. Tallinn: Eesti Riigiarhiivi Filiaal (Parteiarihiiv), 8.–16. lpp.; Arunas Bubnys (1996). Byvshyi arkhiv KGB Litovskoi SSR: sostav, kolitchestvo i uporiadochenie dokumentov. No: Turpat, 34.–40. lpp.
- ³⁶ Bambals. Dokumentālnoe nasledie byvshego KGB Latv. SSR v Latviiskom gosudarstvennom arkhive, 22.–24. lpp.
- ³⁷ Turpat, 23. lpp.
- ³⁸ Turpat.
- ³⁹ Sk.: Prikaz predsedatelia Komiteta Gosudarstvennoi bezopasnosti pri Sovete Ministrov Soiuza SSR [Sovershenno sekretno]. № 0015 ot 28 ianvaria 1971 goda “O meropriiatiiakh organov KGB po vypolneniiu rezhima sekretnosti”. No: *SAB TSDC bibliotēka*, 23; Prikaz predsedatelia Komiteta Gosudarstvennoi bezopasnosti pri Sovete Ministrov SSSR [Sekretno]. № 0454 ot 9 avgusta 1977 goda “Ob utverzhdenii Instruktсии po uchetu v organakh KGB ugolovnykh del i lits privlechennykh po nim k ugolovnoi otvetstvennosti. No: *SAB TSDC bibliotēka*, 21; Prikaz predsedatelia KGB SSSR [Sekretno]. № 080 ot 8 fevralia 1980 goda “Ob utverzhdenii Polozheniia o Tsentral’nom operativnom arkhive KGB SSSR i operativnykh arkhivakh organov KGB SSSR, Polozhenia o Tsentral’noi ekspertno-proverchnoi komissii pri Desiatom otdede KGB SSSR i ee sostave. No: *SAB TSDC bibliotēka*, 7; Sekretno. Prilozhenie № 1 k prikazu predsedatelia KGB SSSR ot 4 noiabria 1987 goda № 0555 “Intruksiia po

- sekretnomu deloproizvodstvu v organakh gosudarstvennoi bezopasnosti SSSR”. No: *SAB TSDC bibliotēka*, 156, un virkne citu norādījumu, in-
strukciju, glabāšanas termiņu sarakstu, rādītāju utt.
- 40 Zālite. Valsts drošības komitejas dokumentu komplekss Latvijā, 96.–97. lpp.
- 41 Turpat, 96. lpp.
- 42 Turpat.
- 43 Bambals. Dokumental'noe nasledie byvshego KGB Latv. SSR v Latviiskom gosudarstvennom arkhive, 18.–20. lpp.
- 44 Kļaviņa. Represīvo iestāžu dokumentu saglabāšana un izmantošana, 92. lpp.
- 45 I. Zālītes rakstā “Valsts drošības komitejas dokumentu komplekss Latvijā un vienotas informācijas sistēmas nepieciešamība to izmantošanai” norādītie dati par LVA esošo VDK dokumentu skaitu un sastāvu nav precīzi. Rakstā izmantoti Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva uzskaites daļas dati.
- 46 LVA, 1821. fonda uzskaites lieta, 21 lpp.; apmēram 28 000 filtrācijas lietas iznīcinātas līdz to pārņemšanai no Latvijas PSR VDK arhīva sakarā ar to, ka personas bija noņemtas no operatīvās uzskaites, sasniedzot 80 gadu vecumu, bet Krievijā VDK arhīvos atrodas vēl aptuveni 3000 lietas.
- 47 LVA, 1822. fonda uzskaites lieta, 10 lpp.
- 48 Turpat, 1825. fonda uzskaites lieta, 20 lpp.
- 49 Turpat, 1846. fonda uzskaites lieta, 7 lpp.
- 50 Turpat, 1847. fonda uzskaites lieta, 7 lpp.
- 51 Turpat, 1986. fonda uzskaites lieta, 54 lpp.
- 52 Turpat, 1894. fonda uzskaites lieta, 20 lpp.
- 53 Turpat, 1987. fonda uzskaites lieta, 11 lpp.
- 54 Turpat, 1994. fonda uzskaites lieta, 15 lpp.
- 55 Kļaviņa. Represīvo iestāžu dokumentu saglabāšana un izmantošana, 92. lpp.
- 56 Sīkāk par VDK dokumentu saglabāšanas un izmantošanas problēmām, kā arī problēmu risinājumiem sk.: Kļaviņa. Represīvo iestāžu dokumentu saglabāšana un izmantošana, 90.–94. lpp.
- 57 Peep Pillak (1996). Ob arkhivakh KGB v Baltiiskikh stranakh. No: *Sbornik dokladov nauchnoi konferentsii stran Baltii “Arkhivy KGB v Baltiiskikh stranakh”, Tallinn, 27–28 oktiabria 1994 g.* Tallinn: Eesti Riigiarhīvi Filiaal (Parteiarihiv), 4.–7. lpp.
- 58 Sk., piem.: *Estonko-latyshcko-litovskii sovmeštyni seminar “Dokumenty KGB v Baltiiskikh stranakh”. Doklady* (1996). Tallinn: Eesti Riigiarhīvi Filiaal (Parteiarihiv); Bambals. Baltijas valstu arhīvu darbinieku seminārs “PSRS VDK arhīvu mantojums Baltijas valstīs”, 6.–12. lpp.; Wladislaw Stepniak (red.) (2000). *Dostup k informatsii – prava cheloveka i interesy gosudarstva: Arkhivy Rossii, SNG, Baltii i Vostochnoi Evropy – posttotalitarnaia tranformatsiia: Materialy diskussii v ramkakh seminara, provedenogo Arkhivnym treningovym tsentrom pri Evropeiskom Universitete v Sankt-Peterburge 16–17 marta 2000.* Sankt-Peterburg: Mart.

- ⁵⁹ Ohmann. Protsess peredachi arkhivnykh dokumentov KGB ESSR v filial Gosarkhiva Estonii i materialy, sviazannye s represiiami grazhdan, 8. lpp.
- ⁶⁰ Turpat; Igaunijas PSR Komunistiskās partijas arhīvs šobrīd ir Igaunijas Nacionālā arhīva Igaunijas Valsts arhīva filiāle.
- ⁶¹ Turpat, 8.–9. lpp.; Latvijā šāda procentuāla aplēse nav veikta, jo nav precīzi zināms Latvijā atstāto VDK arhīva dokumentu skaits no tā kop-skaita līdz VDK arhīva pārņemšanas brīdim.
- ⁶² Atšķirībā no Latvijas situācijas Igaunijā no 1941. līdz 1950. gadam administratīvi izsūtīto personu uzskaites lietu, izsūtīto personas lietu un speciālajā nometinājumā esošo personu lietu fondu struktūra atstāta, kāda tā bija Igaunijas PSR IeTK, VDTK, IeM un VDM arhīva uzskaites dokumentos, tādēļ administratīvi izsūtīto personu lietu fondu skaits ir lielāks. Latvijā kopš 1989. gada, kad sākās izsūtīto personu rehabilitācijas process, Iekšlietu ministrijas Rehabilitācijas daļa racionālu apsvērumu dēļ apvienoja izsūtīto personu lietas pēc ģimeņu principa. Tagad Latvijas Valsts arhīvā tie ir 1894., 1987. un 1994. fonda dokumenti.
- ⁶³ Ohmann. Protsess peredachi arkhivnykh dokumentov KGB ESSR v filial Gosarkhiva Estonii i materialy, sviazannye s represiiami grazhdan, 10.–11. lpp.
- ⁶⁴ Turpat, 12. lpp.; Erik Kaup (1999). Sōjavangilaagrite dokumendid ajalooallinana [Karagūstekņu nometņu dokumenti kā vēstures avots]. No: *Ajaloolise tõe otsinguil. 20 januaril 1999 Tallinastoimund konverrentsi "Eesti lähiajaloo allikakriitilisi probleme materjalid"*. Tallinn: ERA, 25.–39. lpp.
- ⁶⁵ Ohmann. Protsess peredachi arkhivnykh dokumentov KGB ESSR v filial Gosarkhiva Estonii i materialy, sviazannye s represiiami grazhdan, 14. lpp. Atšķirībā no Igaunijas Latvijas Valsts arhīvā esošās VDK krimināllietu pamatfonda un pārtraukto krimināllietu fonda lietas sistematizētas 1. un 2. aprakstā. Fonds ir vienots veselums.
- ⁶⁶ Latvijas Valsts arhīvā esošo VDK dokumentu klāstā šādu dokumentu nav. Par Igaunijas PSR MP VDK 2. pretizlūkošanas daļas dokumentiem un darbību sīkāk sk.: Maria Pokhomova (red.) (1998). *Otchet o rabote 2-go Kontrrazvedyvatel'nogo otdela Komiteta Gosbezopasnosti pri SM ESSR za period 1954–1955 gg.* Tallinn: ERA.
- ⁶⁷ Valdur Ohmann (1999). Nōvkgude periodi ajaloo allikalise baasi Avardumine 1990. aastail [Padomju perioda vēstures avotu bāzes apvalšināšana]. No: *Ajaloolise tõe otsinguil. 20 januaril 1999 Tallinas-toimund konverrentsi "Eesti lähiajaloo allikakriitilisi probleme materjalid"*. Tallinn: ERA, 53.–67. lpp.
- ⁶⁸ Kestas Remeika (2000). Arkhivy repressivnykh organov v Litve. Problemy rassekrechivaniia arkhivnykh dokumentov i rol' arkhivov v rehabilitatsii zhertv politicheskikh repressii v 1990–2000 g.g. No: Wladislaw Stępniaik (ed.). *Accessibility of Archival Materials in Compliance with the Law and General Practices of the States of Central and East European Countries.*

- Materials of the International Conference, October 15–16, Mądralin, 1999.* Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, 137. lpp.
- ⁶⁹ Turpat.
- ⁷⁰ Turpat, 67. lpp.
- ⁷¹ Sīkāk sk.: Arunas Bubnys (1997). Buvēs Lietuvas SSR KGB archyvas: dokumentu sudėtis, kiekis ir tvarkymas. *Lietuvas archyvai*, 8, 7.–16. lpp.; Remeika. Arkhivy repressivnykh organov v Litve, 136.–143. lpp.
- ⁷² Lietuvas Seviškais arhīvs (*Lietuvas Ypatingasis archyvai*).
- ⁷³ Remeika. Arkhivy repressivnykh organov v Litve, 140.–141. lpp.
- ⁷⁴ Bubnys. Buvēs Lietuvas SSR KGB archyvas, 7.–16. lpp.; Geistys Gečiauskas, Rasa Masiulionytė (1999). Lietuvas Ypatingosis archyvo fondu ir apyrašu sarašas. *Lietuvas Archyvai*, 13, 133.–147. lpp.
- ⁷⁵ Bubnys. Buvēs Lietuvas SSR KGB archyvas, 7. lpp.
- ⁷⁶ Gečiauskas, Masiulionytė. Lietuvas Ypatingojo archyvo fondu ir apyrašu sarašas, 139. lpp.
- ⁷⁷ Bubnys. Byvshii arkhiv KGB Litovskoi SSR, 35. lpp.
- ⁷⁸ Bubnys. Buvēs Lietuvas SSR KGB archyvas, 9. lpp.
- ⁷⁹ Gečiauskas, Masiulionytė. Lietuvas Ypatingojo archyvo fondu ir apyrašu sarašas, 139. lpp.
- ⁸⁰ Turpat.
- ⁸¹ Bubnys. Buvēs Lietuvas SSR KGB archyvas, 9. lpp.
- ⁸² Gečiauskas, Masiulionytė. Lietuvas Ypatingojo archyvo fondu ir apyrašu sarašas, 133.–147. lpp.
- ⁸³ Bubnys. Buvēs Lietuvas SSR KGB archyvas, 9. lpp.
- ⁸⁴ Turpat.
- ⁸⁵ Kopēju priekšstatu par Lietuvas PSR VDK arhīva dokumentu saturu, sastāvu un pilnīgumu iespējams gūt no Ģ. Gečiauska un R. Masjuļonītes sagatavotās publikācijas “Lietuvas Seviškā arhīva fondu un aprakstu saraksts”, kas publicēts žurnālā “Lietuvas Arhīvi” 1999. gada 13. numurā (Gečiauskas, Masiulionytė. Lietuvas Ypatingojo archyvo fondu ir apyrašu sarašas).
- ⁸⁶ Bubnys. Buvēs Lietuvas SSR KGB archyvas, 12. lpp.
- ⁸⁷ Sīkāk sk.: Gečiauskas, Masiulionytė. Lietuvas Ypatingojo archyvo fondu ir apyrašu sarašas, 140.–147. lpp.
- ⁸⁸ Turpat, 140. lpp.
- ⁸⁹ Turpat, 141.–147. lpp.
- ⁹⁰ Indrek Jūrjo (1999). Leedu KGB vālisluure dokumendid kui lāhijaloo allikas [Lietuvas VDK dokumenti kā jaunākās vēstures avots]. No: *Ajaloolise tõe otsinguil. 20 januaril 1999 Tallinustoimund konverrentsi “Eesti lāhijaloo allikakrūtīlīsi probleme materjalid”*. Tallinn: Eesti Riigiarhiivi Filiaal (Parteiarihiiv), 7.–24. lpp.

DOCUMENTS OF THE REPRESSIVE INSTITUTIONS
OF THE KGB AND THE MINISTRY OF THE INTERIOR
OF THE USSR IN THE ARCHIVES OF LATVIA,
LITHUANIA AND ESTONIA

Ainārs Bambals

Dr. hist., archives expert, State Archives of Latvia, National Archives of Latvia.

Research interests: 20th-century history of Latvia, documents of Soviet repressive institutions as a source of history, repressions by the Soviet totalitarian regime against the population of Latvia.

E-mail: ainars.bambals@arhivi.gov.lv

The paper on the heritage of the documents of the Security Committee of the USSR (hereinafter – the KGB) was inspired by a number of factors. First of all, the unceasing public interest in the documents of the former State Security Committee of the Latvian SSR, incited by the mass media. Second, the need to make as objective as possible assessment of the documentary heritage of the Soviet repressive institutions as a whole from the point of view of source research. Third, to compare the body of the KGB archive documents that have remained in Latvia with the documents of the KGB archives of the Lithuanian SSR and Estonian SSR in order to verify how complete is the documentary heritage of the KGB archives in Latvia. The article deals with the range of documents of the KGB and the Ministry of the Interior of the USSR that have remained in Latvia, Lithuania and Estonia after the restoration of the national independence of these countries in 1990–1991 and are deposited in the archives of these countries.

The paper analyzes the procedure of the depositing of these documents in the state archives and the specifics of their composition in each Baltic country. The issues pertaining to source research and historiography have remained outside the scope of the present paper, because in the author's opinion they deserve a special study. Even more so because in a number of Central and Eastern European countries, where there had existed communist totalitarian regimes, qualitatively new studies of the archives and documents of special services, and related topics have seen light in the recent 20 years.

Key words: repressive authorities, documents as a source of history, KGB, Ministry of the Interior, Latvia, history of Latvia.

Summary

The article deals with the pre-history of the creation of archival documents of the KGB of the Latvian SSR and its predecessors in 1940–1941, examines the archival heritage of the KGB of the Latvian SSR that had remained in Latvia and the level of their preservation and provides comparative analysis of documents of the KGB and the MGB as repressive institutions in Latvia and the Baltics in general.

The People's Commissariat of the Interior of the Latvian SSR was founded according to the resolution No. 001072 issued by the People's Commissariat of the Interior (NKVD) of the USSR "On Organisation of the NKVD of the Latvian SSR" and Alfons Noviks (1908–1996) was appointed the People's Commissar of Interior. Formally the People's Commissariat of the Interior counted as existent in Latvia as of 25 August 1940. At the same time the State Security Authority (GUB), subordinated to the NKVD of the LSSR, was also established and Simon (Sem'ën) Shustin (1908–1978) was appointed its head. In September 1940, the system of the NKVD institutions of the LSSR was created in compliance with the NKVD model operating in the USSR. On 25 August 1940, the Ministry of Justice of the LSSR and the Supreme Court of the LSSR were established. On 15 November 1940, the Prosecutor's Office of the Latvian SSR was founded. The NKVD of the USSR (the NKVD and the SPA of the Latvian SSR) took over from the former Security Political Authority of the Latvian SSR almost all of its documents and card index (on persons who had been in the scope of the respective authority: communists, members of the *Pērkonkrusts* (Thunder Cross) organisation, Russian monarchists etc.). Later the questionnaires of the *Aizsargi* (Defenders) organisation and the Latvian Army as well as the personal files – CVs of civil servants of the state institutions and other documents – were also transferred to the card index. It served as a base of the card index of the LSSR NKVD archives. In the subsequent months of 1940–1941 the GUB of the Latvian SSR NKVD (later NKGB) implemented the practice of the legal procedures of the Soviet totalitarian regime in Latvia. On 31 March 1941, the People's Commissar of State Security was separated from this Commissariat. On 22 June 1941, as the German–USSR war broke out, the NKGB and NKVD archives of the LSSR, including "the special card index" together with other docu-

ments of operative character on the enemies of the Soviet rule were transferred to Kirov region.

On 24 March 1946, the People's Commissariat of State Security was transformed into the Ministry of State Security (MGB) and the Archives Register Department was re-named "Department A" of the Ministry of State Security. On 10 April 1954, as the Archives Department of the State Security Committee of the Latvian SSR was established, the "Department A" was transformed into 10th Department of the KGB. Under this name it existed until the termination of the KGB activities in Latvia in late August 1991.

The question how complete is the set of the Latvian SSR KGB documents that were left in Latvia is topical. In the autumn of 1991 the State Archives of Latvia (at present National Archives of Latvia, State Archives of Latvia) received the documents of the former Communist Party (CP) of the LSSR and later also the documents of the Party's archives in almost full entirety, yet the situation with the taking over of documents from the State Security Committee of the Council of Ministers (CM) of the Latvian SSR was worse. The bulk of the historical archives of this Committee were transferred to the State Archives, while the remaining documents, including those of record-keeping and operative activities, were moved to other institutions. By mid-1990s the remaining KGB documents were distributed among several state institutions: the State Archives of Latvia, the Academy of the Police, the Security Police of the Ministry of the Interior and the Centre for the Documentation of the Consequences of Totalitarianism. Agency files of operative character, the KGB personnel files and other important documents were taken to specialised archives in Russia.

A similar situation was with the KGB documents in Estonia and Lithuania. State Archives of Estonia received from the Estonian SSR KGB archive documents similar to Latvian, the Estonian Security Police of the Ministry of the Interior took over record-keeping and documents about operative activities. In Lithuania the situation with the former Lithuanian SSR KGB documents is better and the range of documents is wider. They are stored in the State Special Archives of Lithuania.

The activities of the republican KGB archives subordinated to the KGB of the USSR, their principles of work, structure, regulations, principles of document management etc. were subordinated to the

all-Union central authority through a network of territorial subordination. Thus by analogy the finding out of the amount and completeness of the sets of the KGB archival documents that were left in the respective countries as well as the comparison of their content and composition is of great methodological importance.

As we compare the heritage of the KGB archives left in the three Baltic States, we have to draw the conclusion that the set of the archival documents of the Latvian KGB is less complete than that in Lithuania, the KGB documents are scattered among various state institutions. It makes these documents less accessible and thus hampers scholarly research, including the research of sources. In Estonia however the set of the inherited KGB archival documents is even smaller and less complete. Serious research into the proportional completeness of the sets of these documents in the Baltic States has not been carried out, such study is hampered by a range of circumstances described above.

Deeper analysis of the former KGB archival documents as a source of history is the task of future research. It would be discussed in some other article.